

Aynur MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
e-mail: aynur@252mail.ru

20-30-CU İLLƏR TƏNQİDİNDƏ “OĞUZNAMƏ” HAQQINDA ARAŞDIRMALAR

Xülasə

Məqalədə Əmin Abid və Atababa Musaxanlının “Oğuznamə” haqqında tədqiqatları araşdırılır.

Hər iki tənqidçinin araşdırmalarında Aybədiddə Davadarinin tarixə dair kitabında “Oğuznamə”nin ərəbcə tərcüməsindən bəhs olunduğu göstərilir. A.Dəvadarı həmin “Oğuznamə”də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından süjetlərin, Koroğlu haqqında hekayətin də yer alması haqqında məlumat verir. Ə. Abid A.Dəvadarinin haqqında bəhs etdiyi “Oğuznamə”nin türklərin qədim tarixini, islamlaşmadan əvvəlki tarixi əks etdirdiyini üzə çıxarır. Məqalədə Ə. Abidin və A. Musaxanlının tədqiqatları əsasında “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu”dakı islamdan əvvəlki ənənələrin əks olunması məsələsinə müəyyən qədər aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: mif, dastan, oğuz eposu, qərb ləhcəsi, şərq ləhcəsi, dünya görüşü.

THE INVESTIGATIONS ABOUT “OGHUZNAMA” IN THE 20-30-TH YEARS CRITIQUE

Summary

In this article, Amin Abid's and Atababa Musaxanlı's researches about “Oghuznama” are being investigated. In both critics' investigations is shown that Aybadiddə Davadarı's book about history deals with “Oghuznama”'s translation from arabic language. In that “Oghuznama” A.Davadarı gives information that plots in “Kitabi-Dada Gorgud”'s (the book of my Father Gorgud) epos are also given in “Koroglu”. A. Abid clarifies that “Oghuznama” which M.Davadarı deals with reflects ancient history of Turkish before Islamism.

In this article, it is also clarified the matter of reflection of traditions before Moslem in “Kitabi-Dada Gorgud” and “Koroglu” epos according to A. Abid's and A. Musaxanlı's investigations.

Key words: myth, tale, oquz epos, western dialect, eastern dialect, outlook.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБ «ОГУЗНАМЕ» В КРИТИКЕ 20-30-ЫХ ГОДОВ

Резюме

В статье исследуются рассуждения Амин Абида и Атабабы Мусаханлы об «Огузнаме». В рассуждениях обоих исследователей, указывается на перевод «Огузнаме» с арабского языка с книги об истории Айбадида Девадарина. А. Девадари сообщает о том, что в данном «Огузнаме» занимают место сюжеты дастана «Китаби-Деде Горгуд», рассказы о «Короглы». А. Абид выводит на поверхность то, что в «Огузнаме», посвященный А. Девадарину, отражается древняя история тюрок, их история до исламизма.

В статье на основе исследований А. Абида и А. Мусаханлы в определенной степени выносятся ясность на задачи, отражения традиций до исламизма в «Китаби – Деде Горгуд» и «Короглы»

Ключевые слова: миф, сага, огузский эпос, западный диалект, восточный диалект, мировоззрение.

20-30-cu illərin ədəbi tənqidi folklorun artıq neçə əsərlər əvvəl abidələşmiş nümunələri üzərində tədqiqatlar aparmağa, xalqın tarixi yaddaşını bu abidələr əsasında bərpa etməyə xüsusi dəyər verirdi. “Oğuznamə”lər, xüsusən

“Kitabi-Dədə Qorqud”, M.Kaşğarının “Divani-lüğət-it-türk” əsərindəki xalq ədəbiyyatı nümunələri məhz bu baxımdan ardıcıl tədqiqatların obyekti olurdu.

Azərbaycan türklərinin tarixi varlığının qədimliyini göstərən ən mühüm folklor abidəsi “Oğuznamə”dir. 20-30-cu illər tənqidində “Oğuznamə”nin və yaxud “Oğuznamə”lərin tədqiqinə xüsusi həssaslıq göstərilmişdir. Bu istiqamətdə xüsusən Ə.Abidin araşdırmalarını qeyd etmək lazımdır. Tənqidçinin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi”, “Türk el ədəbiyyatına elmi bir baxış”, “Oğuznamə”, “Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına aid vəsiqələr” adlı tədqiqatları ciddi maraq doğurur. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar içərisində A.Musaxanlının “Qutadku bilik” və “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlı tədqiqatı da bir sıra orijinal qənaətləri ilə diqqət cəkdir.

“Oğuznamə” haqqında bəhs açan tədqiqatçıların əksəriyyəti Əbu Bəkir Abdullah bin Aybədidd Dəvadariyə istinad edirlər. Ə.Abid Aybədidd Dəvadarinin Misir və Şamda hökmdarlıq etmiş Məlik Nəsrəddin Məhəmməd bini Kinavinin (1293-1340) saray məmuru olduğunu, “Kənz əd dürər və cami əl qurər” (“Dürlər xəzinəsi və seçilmişlərin dürləri” – tərcümə Ə.Abidindir) adlı bir tarix kitabı yazdığını, “bu kitabın türklərə aid qismində müəllif həm qıpçaqlara, həm də oğuzlara aid izahat verərək “Oğuznamə”dən bəhs etməsi” haqqında məlumat verir (2, 171). Ə.Abidin bu kitabın bir nüsxəsinin İstanbulda İbrahim paşa kitabxanasında olması və onu xüsusi olaraq araşdırması haqqında məlumatı da maraq doğurur.

“Oğuznamə” haqqında danışarkən A.Musaxanlı da onun haqqındakı məlumatları Aybədidd Dəvadarinin kitabından aldığını söyləyir: “Durərittica” adlı (A.Musaxanlı əsərin adını belə göstərir – A.M) ərəbcə ümumi tarix müəllifi (Əbu Bəkr Abdullah İbni Aybədidd Dəvadari) vermiş olduğu təfəsilat “Oğuznamə”nin həqiqi simasını meydana qoya bilmişdir” (1, 158). Ə.Abid Aybədidd Dəvadarinin kitabından sitat verir. Sitatda deyilir: “Əski türklər arasında iki kitab var. Bunlardan birisi “Ulu xan Bitikçi” deyilən kitabdır ki, bunun mənası Böyük xan Ata kitabı deməkdir. Bu kitab ilə moğullar və qıpçaqlar iftixar edirlər və onlarda bu kitab çox hörmətlə dutulmaqdadır. Bu kitab moğulların yaradılmışları başlanğıcından bəhs edir, moğul və qıpçaqların “Ulu xan Bitikçi” kitabı olduğu kimi, o biri türklərin də “Oğuznamə” adlı kitabları vardır. Bu kitab türklərin arasında çox məşhurdur. Mənim hər iki kitab haqqında biliyim vardır. Bu isə türk xalqının tarixini çox gözəl bildiyimi göstərdiyindən bu xalq haqqında verdiyim məlumatın doğruluğunu təsdiq üçün kafidir” (2, 171).

Ə.Abidin istinad etdiyi mənbədə “Oğuznamə”yə dair verilən məlumatları müasir mifoloji tədqiqatlardakı qənaətlərlə müqayisə etdikdə bəzi maraqlı cəhətlər üzə çıxır və mübahisə üçün əsas verir. Tanınmış mifoloqlardan Seyfəddin Rzasoy “Oğuz mifi və Oğuznamə eposu” kitabında yazır:

“Oğuznamə eposunun yazı kodu ilə təkamül dinamikasının problemlərini araşdırmış A.Xəlil müəyyənləşdirmişdir ki, bu epos üç yazı mərhələsindən keçmişdir:

“1. Bitik... Türk tanrıçılığı dövrünə aid qədim türk kitabı. M.F.Köprülü mənbələrə isnad edərək “Ulu xan Bitikçi”dən bəhs etmişdir...

2. Namə. Orta əsrlər türk kitabı. “Bizə Rəşidəddindən (Cəmi ət təvərix”) tutmuş Əbülqazi xan Xivəliyə (“Şəcərəyi-tərakimə” və “Şəcərəyi türk”) qədər çoxsaylı “Oğuznamə”lər məlumdur. Bu kitablarda Oğuz eposunun tərkib hissələri, müxtəlif janrları qorunur.

3. Kitab. İslam epoxasının türk kitabı. Ərəb-İslam mənşəlidir. (35, s. 228)” (3, 15).

Bu mülahizələrdə mübahisə doğuran bir neçə məsələ vardır. Birincisi, “bitik” və “namə”lərin, başqa sözlə, “Ulu xan Bitikçi” ilə “Oğuznamə”nin türk xalqlarının ayrı-ayrı tarixi dövrlərini əks etdirməsinə dair fikirdir. Halbuki Aybədiddə Dəvadarinin haqqında bəhs etdiyi “Oğuznamə” eynən “Ulu xan Bitikçi” kimi “əski tarixlər”in kitabıdır. Dəvadariyə istinadən belə bir qənaət irəli sürmək olar ki, “Oğuznamə”lərin tarixi heç də “orta əsrlər”dən başlamır. Yəni “Oğuznamə” orta əsrlər türk kitabı deyil. İlk “Oğuznamə”lər türkün qədim tarixini əks etdirir. Orta əsrlərin “Oğuznamə”ləri isə bu ənənənin orta əsrlərdə də davam etdiyini göstərir.

Ə. Abidin A. Dəvadariyə istinadla verdiyi məlumatlar “Ulu xan Bitikçi”nin “moğul və qıpçaq” türklərinə, “Oğuznamə”nin isə “o biri türklər”ə məxsusluğunu təsdiq edən “moğul və qıpçaq türkləri” və “o biri türklər” anlayışlarındakı qanunauyğunluq nədən ibarətdir? Bu sualın cavabını A. Musaxanlının “Qutadku bilik” və “Kitabi-Dədə Qorqud” məqaləsində cavab tapırıq. O, qədim türk dilinin tarixi inkişaf yolunu araşdırarkən görkəmli türk alimi M.F. Köprülüzadənin tədqiqatlarına istinad edir. A. Musaxanlı böyük alimin “Azəri ədəbiyyatına aid tədqiqlər” kitabından aşağıdakı sitata diqqət çəkir: “Türklər çox geniş və bir-birindən çox ayrı şərtlərə tabe coğrafi sahələrdə müxtəlif mədəniyyətlərə təmas edərək, müxtəlif siyasi hakimiyyətlər altında yaşadıkları üçün, türk dili ta əski zamanlardan bəri bir takım ləhcələrə ayrılmışdır... Daha hicri beşinci əsrdə “Şərqi” və “Qərbi” olaraq, iki ədəbi lisan zümərəsi görünür; birincisi, “xaqaniyyə türkcəsi” və ya sadəcə türkcə deyilən Şərq türkcəsidir ki, müəxxərən cığatayca deyilən ədəbi ləhcənin əsasını təşkil etmişdir. Digəri oğuzcadır ki, Anadolu və Rumeli türkləri ilə Kafkas, Azərbaycan, Əraq və Əlcəzairə türklərinin dilidir; müəxxərən “azəri”, “osmanlı” namları ilə iki müxtəlif ləhcəyə ayrılmışdır” (1, 105). F. Köprülüzadənin bu mülahizələri ilə A. Dəvadairinin məlumatını müqayisə etsək, belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Dəvadarinin “moğul və qıpçaq türkləri” anlayışı M.F. Köprülüzadənin əski türkcənin Şərq ləhcəsini, - cığatay türkcəsini, “o biri türklər” anlayışı isə Qərb ləhcəsini, başqa sözlə, oğuz türkcəsini ifadə edir nəzərdə. Belə olan halda “Ulu xan Bitikçi” cığatay türklərinə, “Oğuznamə” isə oğuz türklərinə məxsus əski türklüyü təmsil edən abidələr kimi meydana çıxır. Bu fikri A. Musaxanlının araşdırmaları da möhkəmləndirir. O, “Kutadku Bilik” Şərq türkcəsinin, “Kitabi-Dədə Qorqud”u isə Qərb türkcəsinin ədəbi abidəsi kimi təqdim və tədqiq edir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Oğuznamə”yə daxil olan ədəbi abidə olduğunu nəzərə alsaq, Dəvadarinin “Ulu xan Bitikçi”ni Şərq, “Oğuznamə”ni isə Qərb ləhcəsinin abidəsi kimi təqdim etməsi qənaətinə gəlmək olar.

Ə. Abidin Aybədiddə Dəvadarinin kitabında “Oğuznamə” haqqında məlumatları təqdim və şərh etməsi ədəbiyyat tariximizlə bağlı bir çox məsələlərə elmi

aydınlıq gətirir. Məlum olur ki, A.Dəvadarinin haqqında bəhs etdiyi “Oğuznamə” onun ərəbcə tərcüməsidir. Ə.Abid yazır: “Dəvadari “Oğuznamə”nin türkcəsini görməmişdir. O ərəbcəyə tərcümə edilmiş bir nüsxədən istifadə etmişdir ki, bu ərəbcə nüsxə də 793 tarixində (hicri 211) tərcümə olunmuşdur... Kitabı tərcümə edən Cəbrail bin Bəxtisü (vəfatı 895) adında bir doktor olduğu öz dilindən yazılmışdı. Bu kitabın əvvəlcə türk dilindən əcəmcəyə tərcümə edildiyini və sonradan özünün hicri 211 tarixində əcəmcədən ərəbcəyə tərcümə edildiyini qeyd etmişdir” (2, 74-75). Ə.Abid tərcümələr arasındakı zaman fərqlərini və bəzi tarixi nüansları nəzərə alaraq aşağıdakı qənaətə gəlir: “...Cəbrail bin Bəxtişunun yazdığından anlaşıldığı kimi əsərin 793 tarixində farscadan ərəbcəyə, ondan daha əvvəl türkcədən farscaya tərcümə edildiyinə baxılırsa, türkcə “Oğuznamə” nüsxəsinin V-VI əsr rədlərində bulunduunu qeyd etmək lazım gəlir” (2,75). Əgər nəzərə alsaq ki, Dəvadarinin “Oğuznamə”si, “Kitabi-Dədə Qorqud”dan da parçaları öz içinə alır, onda “Kitabi-Dədə Qorqud”ün əks etdirdiyi tarixin bir neçə yüz əvvələ aid olduğunu düşünmək olar. Bu, Ə.Abidin ortalığa qoyduğu çox ciddi elmi faktdır. Ə.Abid Dəvadarinin “Oğuznamə”nin əks etdirdiyi tarix və məzmunu haqqında verdiyi məlumatları ümumiləşdirərək aşağıdakı qənaətə gəlir:

“Oğuznamə”nin mündəricatı haqqında bildirdiyi qısa məlumat ilə Dəvadari kitabın Oğuz türklərinin zühuru, ilk həyatları və ilk hökmdarları haqqında izahatdan ibarət olduğunu göstərdiyi kibi bu əsərdə bir çox hekayə-mənqəbə olduğunu da söyləyir.

Dəvadarinin gördüyü “Oğuznamə”nin içində türklərin and üsulu, Altun xan, Arslan hekayəsi və sairə kibi mənqəbələr vardır.

Bunlardan başqa Dəvadari “Oğuznamə”də Təpəgöz əfsanəsinin də mövcud olduğunu da söyləyir (2, 75).

Dəvadarinin “Oğuznamə”nin məzmunu haqqında söylədiklərini analitik təhlilə cəlb edən Ə.Abid “Oğuznamə” adında kitabın” bir çox əfsanələrdən mürəkkəb bir kolleksion olduğu” qənaətinə gəlir və həmin “kolleksion” sırasında aşağıdakıların da olduğunu düşünür:

“Oğuznamə”nin türkoloji aləminə qalan yalnız dörd parçasıdır:

- 1- “Oğuz xan” mənqəbəsi
- 2- “Həzrət Əl-Risələt min-kəlimat oğuznamə əl-məşhur” atalar sözü”
- 3- “Koroğlu” hekayəsi
- 4- “Kitabi-Dədəm Qorqud əla-lisan taifeyi Oğuzan” (2, 77).

Dəvadarinin “Təpəgöz” əfsanəsi haqqında məlumatını təhlil edərkən Ə.Abid “Oğuznamə”dəki “Təpəgöz” süjetinin “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Basatın Təpəgözü öldürdüyü” boyla “Bamsı Beyrək” boyunun qarışığından ibarət olması fikrini irəli sürərək belə bir qənaətə gəlir ki, “Dəvadarinin bu iki xürafeyi anlatması sayəsindədir ki, bu gün məlum olan “Kitabi-Dədə Qorqud əla-lisan taifeyi-oğuzan”ın məşhur “Oğuznamə”nin bir parçası olduğu qəti surətdə anlaşılmışdır” (2,76). Ə.Abid “Kitabi-Dədə Qorqud” mətnindən də bəzi səciyyəvi detalları misal gətirərək abidənin “Oğuznamə”yə bağlı olduğuna heç bir şübhə yeri qoymur.

“Kitabi Dədə Qorqud”un “Oğuznamə” ilə bağlılığı eposun tədqiqində indi də mübahisə predmeti olan çox ciddi bir məsələyə aydınlıq gətirir. Bu məsələ İslam etiqadlarının və dünyagörüşünün “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı yeri ilə bağlıdır.

30-cu illərdə eposun əsas tədqiqatçılarından biri sayılan Həmid Araslı yazırdı ki, “eposda sadə xalq dili ilə X-XI əsrin həyatı əks olunur” (4). Eposun əks etdirdiyi tarixi mərhələyə dair bu tipli fikirlər müasir qorqudsünaslıqda da özünə yer ala bilər. Prof. N.Cəfərov belə bir qənaətə gəlir ki, “Dədə Qorqud” eposu İslam dinini qəbul edib yayan oğuz türklərinin eposudur” (5,16).

Ə.Abid isə Dəvadarinin məlumatlarına və “Oğuznamə”nin məzmununa əsaslanaraq yazır: “Əlimizdəki Qorqud mənqəbələri “Oğuznamə”nin az-çox islamlaşmış bir qismidir” (2, 83). Ə.Abidə görə, “müsəlmanlıqdan əvvəlki etiqad ə etiyadların izlərini daşıyan “Oğuznamə” ərəb dilinin tutunmasını mütəqaib qüvvətli bir surətdə inkişaf eləyən Quran ədəbiyyatının təsiri altında yerini İslamı bir şəkildə doğan başqa xalq mübdələrinə (fikrimizcə, mənqəbələrinə - olmalıdır – A.M.) tərk edərək meydana çıxmışdır” (2, 83). Bu halda əlimizdə olan “Kitabi-Dədə Qorqud”-n eposun, başqa sözlə, Dədə Qorqud oğuznamələrinin islamlaşmış variantı olduğunu qəbul etmək lazım gəlir. Bu zaman eposda İslam şəriətinə uyuşmayan etiqad və davranışların da səbəbinə aydınlıq gəlir.

Prof. N.Cəfərov “oğuz cəmiyyəti”ndə (xüsusilə məişətdə) islam şəriətinə əməl edilməməsi”ni eposun janr xüsusiyyəti kimi izah edir. “Dədə Qorqud” eposdur, eposda bu cür təfərrüatlara yer verilmir, şəriət təbliğ olunmur” (5,16). Məsələnin bu cür qoyuluşu ilə razılaşmaq olmur. Hər hansı bir cəmiyyətdə yaşayan insanların dünyagörüşünün bədii əksi janrın tələblərindən asılı olaraq dəyişə bilməz. Prof. N.Cəfərov öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün İslam dininin daha geniş yayıldığı dövrlərin eposu olan “Koroğlu”da da şəriət əhkamlarının, dini dünyagörüşünün davamlı yer tutmadığını qeyd edir. İlk baxışda bu fikirlər, əlbəttə, kifayət qədər məntiqli görünür. Lakin Ə.Abidin araşdırmaları bizi tamamilə fərqli düşünməyə sövq edir. Məlum olanda ki, XVI-XVII əsrlərin tarixi hadisələrinin bədii əksi kimi qəbul etdiyimiz “Koroğlu” eposunun səsi əski türk həyatının bədii ifadəsi kimi ərsəyə gələn “Oğuznamə”dən gəlir, onda eposda İslam etiqadlarının qəhrəmanların dünyagörüşündə hakim mövqeyə qalxa bilməməsinin də səbəbi aydın olur. Folklorşünas S.Rzasoy yazır:

“Koroğlu” dastanı oğuzların “Oğuznamə” eposunun oğuz xalqlarının (Azərbaycan, türk, türkmən və s.) milli eposlarına transformasiya olunduğu çağın məhsuludur. Bu baxımdan “Koroğlu” dastanı “Oğuznamə” eposunun xalqlaşma və millətləşmə çağlarındakı paradikmasıdır” (3, 158). Azərbaycan folklorşünaslığının son qənaətlərindən biri isə belədir: “Eposla bağlı nəğmələrin, həmçinin Koroğlu haqqında rəvayət və hekayətlərin yaranması və formalaşması XVI-XVII yüzilliklərə təsadüf edir. Özgə sözlə, “Koroğlu”-nün bünövrəsi məhz həmin yüzilliklərdə baş vermiş əzəmətli kəndli hərəkəti illərində qoyulmuşdur” (6, 634).

Ə.Abidin tədqiqatları müasir folklorşünaslığın bu qənaətləri ilə razılaşmağa imkan vermir. Dəvadarinin təqdim etdiyi “Oğuznamə”də “Koroğlu” hekayəsinin Oğuz mənqəbəsi şəklində iştirakı, Xodzkonun “Koroğlu” haqqındakı tədqiqatla-

rında “Koroğlu” hekayəsinin əski oğuz köçəbələrinə məxsus olduğu”nun meydana çıxması və ən nəhayət, Zəki Vəlidinin araşdırmaları “Koroğlu”nu əski türk “Oğuznamə”si kimi qəbul etməyə əsas verir. Ə.Əbid yazır: “Axırən bu xüsusda təhlildə bulunan etimad ediləcək tatar müvərrixlərindən Zəki Velidi də bu mənqəbəni gög türklərə mənsub əski oğuz əsirətlərinə aid olduğunu və bunu bəzi iddiayaya görə XVI əsrdə deyil, islamiyyətin intişarından əvvəl Sasanilər zamanında Xorasan hövzəsində oğuz köçəbələri ilə iranlıların boğuşduğu dövrlərdə vücuda gəldiyini söyləyir” (2,80). Fikrimizcə, S.Rzasoyun “Koroğlu” eposunun arxaik strukturu, bu strukturu “arxetipik sxemlər şəklində bərpa etməyin mümkünlüyü” haqqında qənaətləri, həmçinin “Koroğlu” eposu arxaik poetik strukturu etibarlı ilə oğuz ritual-mifoloji dünya modelini özündə əks etdirir” mülahizəsi və bu istiqamətli digər mülahizələri eposu “Oğuznamə” mənqəbəsi kimi götürməyə və yuxarıda adı çəkilən tədqiqatçıların fikirlərinin əsaslı olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir.

Digər tərəfdən, məsələ onda deyil ki, eposda İslami dünyagörüş qəhrəmanların həyat tərzini istiqamətləndirə bilmir. Əslində, Ə.Əbidin sözləri ilə desək, “islamiyyətin törətmiş olduğu “mollalıq” psixologiyası da kitabda az deyildir” (2, 116). Bununla bərabər, aşkar görünür ki, islam etiqadları qəhrəmanların həyatına dərinlən nüfuz edə bilmir və üstəlik qeyri-islami etiqadlar islami etiqadlarla müvazi, lakin onlardan daha artıq şəkildə cəmiyyət həyatına nüfuz etmiş görünür. “Oğuznamə”də və təbii ki, həm də “Kitabi-Dədə Qorqud”da “şəriətə uyğun olmayan” cəhətlərin olduğunu mənbələrə istinadən Ə.Əbid Dəvadarinin öz sözləri ilə də verir: “Dəvadari də qıpçaqlara aid “Ata Bitikçi”, “oğuzlara aid “Oğuznamə” ətrafında fikir yürüdərkən müsəlmanlığa müxalif olduğunu böylə anlatıyor: “Bu taifənin zühur ediləşlərini, əhvallarını izah etmək istiyorum: fəqət bunların bir çoxu şəriətə uyğun degildir” (2, 83). Maraqlı burasıdır ki, Ə.Əbid eposda “şəriətə uyğun olmayan” bəzi əsas cəhətləri şərh edir. Onun fikrincə “kitabda olan qadın tipi ilə islami qadın tipi çox fərqlidir” (2, 116). Təbii ki, Ə.Əbid bu fərqi də elmi cəhətdən əsaslandırır. Tənqidçi “qeyri-islami ünsürlərdən birisi” kimi “qurdun müqəddəs tanınması” üzərində dayanır və qeyd edir ki, “məlum olduğu üzrə qurd əski türk ənənələrinə görə bir totem dərəcəsinə malikdir” (2,116). Ə.Əbid “içki-ciliyin təbii bir ənənə şəklində” təzahürünü də eposun qeyri-islami məzmununun göstəricisi, mahiyyət etibarlı ilə isə eposun hələ islami dünyagörüşünə yiyələnmiş əski türk dünyasının tarixini əks etdirən detallardan sayır.

ƏDƏBİYYAT

1. H.Zeynallı, Abdulla Şaiq, Musaxanlı, Əfəndizadə C. Ədəbiyyatdan iş kitabı. Bakı, Azərnəşr, 1928.
2. Ə.Əbid. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi. Bakı. Elm və təhsil. 2016.
3. S.Rzasoy. Oğuz mifi və Oğuznamə eposu. Bakı. Nurlan. 2007.
4. H.Araslı. Kitabi-Dədə Qorqud. Revolyusiya və kultura, 1938, №3.
5. N.Cəfərov. Azərbaycan xalqlarının şah əsəri N.Cəfərov. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə. II cild. Bakı, Elm, 2007.
6. İ.Abbaslı, N.Cəfərov. “Koroğlu” eposu. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə. I cild. Bakı, Elm, 2004.

Çapa tövsiyə etdi: Fil.ü.e.d., prof. Seyfəddin Rzasoy